

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 121–137

DOI 10.15421/26200211

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477):347.9]«1941/1944»

Повсякденне життя працівників місцевої поліції Київщини в умовах нацистської окупації (1941–1943 рр.): побутові та соціально-професійні аспекти

О. М. Гончаренко

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-8882-6397

Researcher ID: AAC-1919-2020

oleksijghoncharenko@gmail.com

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав,
Київська область, Україна, 08400

О. В. Потильчак

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0003-3518-9280

pot1965@ukr.net

Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601

Анотація. *Мета статті:* виявлення особливостей повсякденного життя працівників місцевої поліції Київщини, їх соціально-професійного статусу. *Методи*

дослідження: аналітико-синтетичний, історико-хронологічний, порівняльно-історичний, логічний. *Основні результати:* на прикладі Київщини розглянуто проблему повсякденного життя місцевих поліцейських у його побутовому, соціально-професійному та психологічному вимірах. На системному рівні з'ясовано побутові аспекти повсякденної буденності місцевих поліцейських, їх місце в системі тогочасних соціальних відносин. Виділено типові моделі поведінки поліцейських Київщини в їх стосунках із місцевим соціумом. Наведено приклади участі українських поліцейських як у переслідуванні, так і в допомозі людям, які стали жертвами нацистських репресій. Установлено факт наростання деструктивних явищ у морально-психологічних настроях працівників місцевої поліції Київщини. *Наукова новизна:* уперше детально проаналізовано повсякденне життя поліцейських Київщини, визначено їх місце в системі соціальних відносин, моделі поведінки у процесі виконання професійних обов'язків. *Практичне значення:* у процесі дослідження з'ясовано типові моделі соціальної поведінки осіб, які в умовах окупації через різні життєві обставини перебували на службі в місцевій поліції й стали безпосередніми виконавцями мети й завдань нацистської окупаційної політики. *Оригінальність дослідження* ґрунтується на виявленні та аналітико-синтетичному опрацюванні раніше невідомих архівних джерел радянських спецслужб. *Тип статті:* дослідницька.

Ключові слова: Колабораціонізм; Поліцейський; Покарання; Повсякденне життя.

Надійшла до редколегії 13.09.2020

Прорецензована 23.10.2020

Рекомендована до друку 01.11.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 121–137

DOI 10.15421/26200211

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477):347.9]«1941/1944»

**Повседневная жизнь работников
 местной полиции Киевщины
 в условиях нацистской оккупации
 (1941–1943 гг.): бытовые
 и социально-профессиональные
 аспекты**

А. М. Гончаренко

доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000-0002-8882-6397

Researcher ID: AAC-1919-2020

oleksijghoncharenko@gmail.com

*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний
 педагогічний університет
 імені Григорія Сковороди»
 ул. Сухомлинського, 30, г. Переяслав,
 Київська область, Україна, 08400*

А. В. Потыльчак

доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000-0003-3518-9280

pot1965@ukr.net

*Національний педагогічний університет
 імені М. П. Драгоманова
 ул. Пирогова, 9, г. Киев, Украина, 01601*

Аннотация. Цель статьи: выявление особенностей повседневной жизни работников местной полиции Киевщины, их социально-профессионального статуса. Методы исследования: аналитико-

синтетический, историко-хронологический, сравнительно-исторический, логический. *Основные результаты:* на примере Киевщины рассмотрена проблема повседневной жизни местных полицейских в ее бытовом, социально-профессиональном и психологическом измерениях. На системном уровне выяснены бытовые аспекты повседневной обыденности местных полицейских, их место в системе тогдашних социальных отношений. Виделены типичные модели поведения полицейских Киевщины в их отношениях с местным социумом. Приведены примеры участия украинских полицейских как в преследовании, так и в помощи людям, которые стали жертвами нацистских репрессий. Установлен факт нарастания деструктивных явлений в морально-психологических настроениях работников местной полиции Киевщины. *Научная новизна:* впервые детально проанализирована повседневная жизнь полицейских Киевщины, обозначено их место в системе социальных отношений, модели поведения в процессе исполнения профессиональных обязанностей. *Практическое значение:* в процессе исследования выяснены типичные модели социального поведения лиц, которые в условиях оккупации по причине разных жизненных обстоятельств находились на службе в местной полиции и стали непосредственными исполнителями целей и заданий нацистской оккупационной политики. *Оригинальность исследования* базируется на выявлении и аналитико-синтетической обработке архивных источников советских спецслужб. *Тип статьи:* исследовательская.

Ключевые слова: Коллаборационизм; Полицейский; Наказание; Повседневная жизнь.

Поступила в редколлегию 13.09.2020

Прорецензирована 23.10.2020

Рекомендована в печать 01.11.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 121–137

DOI 10.15421/26200211

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508–508.95

**Everyday life of local police officers
 in Kyiv region during the Nazi
 occupation (1941–1943): household
 and socio-professional aspects**

O. M. Honcharenko

Sc. D. (History), Professor
 ORCID: 0000-0002-8882-6397
 Researcher ID: AAC-1919-2020
oleksijghoncharenko@gmail.com

*State higher education institution «Pereyaslav-
 Khmelnytsky State Pedagogical University
 named by Grigory Skovoroda»
 30 Sukhomlinskogo street, Pereyaslav, Kyivska oblast*

O. V. Potyl'chak

Sc. D. (History), Professor
 ORCID: 0000-0003-3518-9280
pot1965@ukr.net

*National Pedagogical Dragomanov University
 9 Pyrogo street, Kyiv, Ukraine, 01601*

Abstract. *The purpose of the article is to identify the features of daily life of the local police officers of the Reichskommissariat «Ukraine» (hereinafter – the RCU), their socio-professional status. Research methods: analytical,*

synthetic, historical-chronological, comparative-historical, logical. Main results: the example of the RCU examines the problem of the daily life of local police officers in their everyday, social, professional and psychological dimensions. At the systemic level, the everyday aspects of daily routine of local police officers and their place in the system of social relations of that time are clarified. Typical models of behavior of policemen of RCU are distinguished in their relationships with local society. Examples of the participation of Ukrainian police officers both in persecution and in helping people who were victims of Nazi repression are given. The fact of increase of destructive phenomena in moral and psychological moods of local police officers of the RCU is established.

Scientific novelty: for the first time the daily life of RCU police officers is analyzed in detail, their place in the system of social relations and model of behavior in the course of fulfilling their professional duties are determined. *Practical importance:* The study identifies typical social behavior patterns of persons who in occupation conditions were employed by local police and were directly accomplishing the goals and objectives of Nazi occupation policy. The originality of the study is based on the identification and analytical and synthetic processing of previously unknown archival sources of the Soviet special services. *Type of article:* research article.

Keywords: Collaboration; Police officer; Punishment; Daily life.

Received 13.09.2020

Reviewed 23.10.2020

Accepted 01.11.2020

Історіографія. Проблема функціонування органів місцевої поліції, підпорядкованих адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ), до якого входила й окупована Київщина, є актуальним питанням досліджень історії нацистського окупаційного режиму в Україні. На сьогодні маємо розмаїття публікацій, де предметом дослідження визначено різні форми співпраці цивільного населення та радянських військовополонених у складі місцевих поліційних формувань РКУ. Сучасні дослідження проблеми функціонування поліційних підрозділів, зокрема визначення їх типології, організаційної структури, відомчого підпорядкування, службової компетенції, репрезентовані у працях І. Дерейка (Дерейко, І., 2012), І. Тарнавського (Тарнавський, І., 2017), О. Клименка та С. Ткачова (Клименко, О., Ткачов, С., 2012), І. Шахрайчука та М. Шманатова (Шахрайчук, І., Шманатов М., 2018; Шахрайчук, І., Шманатов, М., 2019). Узагальнені соціальні типи поліцейських Луцька розкрито в публікації Б. Зека (Зек Б., 2013). Участь поліційних формувань у винищенні євреїв України розглядали І. Ковальчук (Ковальчук, І., 2018) та р. Шляхтич (Шляхтич, р., 2018). Проблему колабораціонізму, а отже й участь місцевого населення та військовополонених у роботі поліції, вивчала В. Шайкан (Шайкан, В., 2005). Окремі питання соціально-правового статусу місцевих поліцейських розглянуто у праці М. Куницького (Куницький, М., 2014).

Дискусійним питанням у науковому дискурсі проблеми продовжує залишатися участь місцевих поліційних формувань у Голокості. Водночас центральним сюжетом дискусії є безпосередня участь місцевої поліції в масових убивствах євреїв України. Варто зазначити позицію О. Гончаренка, який доводить, що керівництво місцевої поліції РКУ не мало права віддавати накази щодо масових убивств людей, оскільки такі питання перебували поза межами їх службових компетенцій. Місцевій поліції було відведено роль виконавця наказів гітлерівців, але не вона організовувала заходи Голокосту. Звісно ж, це не стосується індивідуальних розправ поліцейських над євреями під час їх затримання, арештів чи конвоювання. За наказами німецького командування місцеві поліцейські брали участь у розстрілах людей під час акцій убивств (Гончаренко, О., 2005). Проте відомі й інші випадки, коли місцеві поліцейські, навпаки, рятували євреїв (Гончаренко, О., 2010). Із цим не погоджується О. Радченко, який доводить протилежне – безпосередню участь місцевої поліції в організації Голокосту (Радченко, О., 2013). Фактично, дискусія звелася до такого ключового сюжету, як місце й роль місцевої поліції РКУ в організації Голокосту та ідентифікації її як органу, який виконував накази німецького командування.

Отже, проблема функціонування місцевих поліційних формувань інтерпретується в контексті праць, присвячених з'ясуванню місця цих органів у системі окупаційного апарату влади, участі їх особового складу в реалізації політики Голокосту, інших злочинів, вчинених нацистами на окупованих теренах України. А от питання повсякденного життя працівників поліції РКУ, їх соціально-професійний статус та місце в системі тогочасних суспільних відносин досі залишаються поза увагою дослідників.

Постановка проблеми. Контroversійною проблемою нацистського окупаційного режиму, установленого на теренах РКУ, продовжує залишатися участь місцевого населення в роботі поліційних формувань. Неоднозначність проблеми колабораціонізму, участь особового складу створених гітлерівцями місцевих поліційних формувань у злочинах проти мирного населення країни, відсутність повноцінної наукової дискусії з цього приводу призводить як до демонізації образу колишніх поліцейських, так і до спроб замовчування, небажання навіть говорити про неї. А участь представників українського націоналістичного руху у створенні та роботі місцевих поліційних формувань ще й надмірно політизує цю проблематику.

Без наявності розгалуженого поліційного апарату, органи якого охоплювали всю територію України, проникаючи своїм впливом та контролем чи не в кожне місто та село, гітлерівці не змогли б реалізувати завдання окупаційної політики. Водночас так і не з'ясованим залишається соціально-професійний статус поліцейських, їхнє місце в системі тогочасних суспільних відносин, повсякденне життя в окупаційній буденності.

Мета статті – виявлення особливостей повсякденного життя працівників місцевої поліції РКУ, їх соціально-професійного статусу.

Джерела. Основу джерельної бази становлять проаналізовані історіографічні джерела та матеріали архівно-слідчих справ, які виявлені в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Більшість архівних джерел використано вперше. Зокрема, це оригінальні документи радянських спецслужб, які відклались у результаті проведення слідчих дій, оперативно-розшукових заходів щодо колаборантів.

Виклад основного матеріалу.

З окупацією України місцевий соціум був перетворений на об'єкт нещадного соціального експериментування, кінцевою метою якого виступала ідея підготовки майбутнього «життєвого простору» для «арійського» народу. Над реалізацією мети цієї окупації працювала управлінська система найбільшого за територією й чисельністю підвладного населення окупаційного адміністративного утворення – РКУ. Важливе місце в цій управ-

лінській системі займали правоохоронні структури. Німецькі поліційні формування мали порівняно невеликий чисельний склад, а тому їх не могло вистачити для успішного виконання покладених завдань. Без залучення місцевого населення та радянських військовополонених до участі в роботі поліційних установ обійтися було неможливо. Перший досвід створення відповідних формувань належав військовій адміністрації. З утворенням РКУ ситуація повторилася. В Україні з'являється найчисленніша за складом місцева поліція. Вона складалася з місцевої охоронної поліції, шукатальйонів, пожежної охорони, залізничної та водної поліції.

Масштабність завдань, які реалізувала адміністрація РКУ, неминуче призвела до використання кадрового потенціалу українського суспільства. Окупанти не могли обійтися без послуг осіб, що не лише добре знали місцеві умови, а й володіли певними професійними навичками. Без них гітлерівці взагалі не могли створити найелементарнішої управлінської системи.

Серед колаборантів, що співробітничали з окупантами в органах поліції, можна виділити представників різних соціальних груп і прошарків населення. Варто змодельовати на базі анкетних даних кримінальних слідчих справ соціальний портрет поліцейського такого регіону, як Київщина. Авторами було використано матеріали 49 архівних кримінальних справ, у яких містяться анкетні дані на 102 колишніх поліцейських. Збільшення кількості фігурантів цих справ пояснюється спільним кримінальним провадженням по відношенню до декількох обвинувачених, а також наявністю анкетних даних на інших поліцейських, які свідчили про діяння своїх колишніх «колег».

Переважну більшість місцевих поліцейських становили дорослі чоловіки віком від 18 до 45 років. Майже всі вони походили з місцевого середовища й були українцями за національністю. Спостерігається також наявність серед поліцейських невеликої кількості росіян та німців. Вікову категорію від 18 до 25 років становили 42 поліцейських. Більшість поліцейських, а саме – 72 особи, були одруженими, мали сім'ї та малолітніх дітей. Частина з них уклали шлюб уже в період перебування на службі в поліцейських структурах.

Близько 80 майбутніх поліцейських були мобілізовані до РСЧА в перші місяці війни. Водночас 42 з них так і не взяли участь у військових діях, оскільки влітку та восени 1941 р. вони потрапили в оточення й різними шляхами самостійно повернулись додому. Інша група поліцейських пройшла німецький військовий полон і повернулася додому як через процедуру звільнення з табору, так і особистої втечі. Ще 10 поліцейських уникли призову, не з'явившись до військкоматів, та 8 не були при-

звані до армії через захворювання й інші нез'ясовані слідством причини.

Освітній рівень місцевих поліцейських був майже однаковим. Переважна більшість із них отримала початкову освіту. Ще декілька закінчили 5–6 класів неповної середньої школи. Лише п'ятеро з них мали середню освіту та двоє спеціальну військову. Останні закінчили військові училища Російської імперії й отримали звання прапорщиків (Следственное дело по обвинению Компан Н. С. ..., 1944, арк. 8; Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 6).

Професійний стан майже всіх колишніх поліцейських був подібним – усі вони працювали на рядових посадах у сільському господарстві або промисловості. Лише начальник Баришівської районної поліції до війни працював механіком місцевої МТС (Следственное дело по обвинению Шмегельского С. И. ..., 1944–1945, т. 1, арк. 4). П'ятеро ж поліцейських до війни працювали в апараті НКВС, обіймаючи посади рядових міліціонерів (Следственное дело по обвинению Нестеренко И. В. ..., 1944, арк. 43–45). Так, А. Човган у довоєнний період працював міліціонером на Фастівській залізничній станції. Так само як і його колеги, у період окупації виконував аналогічні функції у Фастівській залізничній поліції (Следственное дело по обвинению Човган А. П. ..., 1953, арк. 9).

Ступінь конфлікту поліцейських із радянською владою мав різний рівень. Близько 40 поліцейських та членів їх сімей були розкуркуленими, декілька з них були вислані у віддалені райони СРСР, а в частини родичі загинули від голодної смерті в 1932–1933 рр. Зазначимо, що ці дані не є точними, оскільки особи, які перебували під слідством, намагалися приховати своє походження, а слідчі, навпаки, намагалися перетворити їх у куркулів та осіб, «незадоволених» і скривджених радянською владою.

Із загальної чисельності поліцейських виділяються чотири особи, які в довоєнний період були піддані кримінальному переслідуванню за вчинені тяжкі злочини. Одержавши доступ до влади в період окупації, вони продовжували ті самі діяння (Следственное дело по обвинению Кромбет Л. Т. ..., 1946, арк. 17; Следственное дело по обвинению Снисаренка В. П. ..., 1956–1957, т. 2, арк. 19, 77, 80; Следственное дело по обвинению Дядько И. Т. ..., 1959, т. 6, арк. 1).

Четверо колишніх поліцейських у довоєнний період були членами та кандидатами в члени партії. Щоправда, це не завадило їм обійняти посади поліцейських у період окупації (Следственное дело по обвинению Костенко О. І. ..., 1944, арк. 45; Следственное дело по обвинению Снисаренка В. П. ..., 1956–1957, т. 2, арк. 314, 316).

Поведінка людей, котрі з різних життєвих причин та обставин опинились на окупованій гітлерів-

цями території України й вступили на службу до місцевої поліції, залежала від багатьох факторів. Проте відповідь на мотиви колаборації не може бути однозначною, оскільки в них переплелися соціально-політичні передумови, особистісні та морально-етичні мотиви й причини. Перебуваючи в екстремальних умовах фізичного виживання, викликаних поразками Червоної Армії та окупацією країни, опинившись перед загрозою застосування репресій, частина людей обирала шлях порятунку, який у тих умовах приводив їх до служби в поліції.

Вважаємо, що причини та мотиви колаборації були універсальними. Насамперед до колаборації спонукав сам окупаційний режим із його безпрецедентними екстремальними умовами життя. Меркантильність, проблеми матеріального забезпечення сімей – найпоширеніші мотиви колаборації. Важливим є й мотив помсти радянській владі, сатисфакції в будь-якій формі. Начальник Тетіївської поліції вказував: «При радах у мене загнали батька та діда. Тепер я жажду, кого побажаю» (Следственное дело по обвинению Игнатенко П. Т. ..., 1945, арк. 62).

Розглядаючи повсякденне життя місцевих поліцейських, виходимо з трьох площин: матеріально-побутової, соціально-професійної та психологічної. Зрозуміло, що особи, котрі вступили на службу до поліції, автоматично одержували від влади певні матеріальні преференції. Обмундирування, заробітна плата, продуктове забезпечення – усі ці речі суттєво підвищували соціальну значущість служби в поліції. До того ж поліцейські звільнялися від сплати податків, одержували безоплатну медичну допомогу, а в разі необхідності й службове житло. Усе це збільшувало шанси поліцейських та членів їх сімей на виживання в умовах окупації й досить непогане, як на той час, своє повсякденне буття. Колаборанти свідчили: «В поліцію поступив, тому що в ній можна було легко прожити і добре жити» (Следственное дело по обвинению Дубчак В. И. ..., 1944, арк. 50).

Важливим елементом матеріального забезпечення поліцейських була заробітна плата. Водночас у різних регіонах окупованої України заробітна плата дещо різнилась, хоч суттєво таки не відрізнялась. Так, керівник кушової поліції Фастівського району (із його слів) одержував 1170 крб., а рядовий поліцейський – 870 крб. на місяць (Следственное дело по обвинению Скрипки З. М. ..., 1943–1944, арк. 10 зв.). Заробітна плата заступника начальника районної поліції становила 960 крб. (Следственное дело по обвинению Дубчак В. И. ..., 1944, арк. 50). Враховувався й сімейний стан поліцейських. Якщо рядовий поліцейський одержував 400 крб., то після одруження заробітну плату йому збільшували вже до 700 крб. на місяць (Следственное дело по обвинению Шкляренка В. М. ..., 1944, арк. 14).

У Фастівській залізничній поліції рядовому складу платили 45–50 марок (Следственное дело по обвинению Човган А. П. ..., 1953, арк. 24). А от поліцейським водної поліції м. Києва виплачували близько 90 марок на місяць (Следственное дело по обвинению Компан Н. С. ..., 1944, арк. 18).

В окремих регіонах України на початковому етапі окупації заробітна плата поліцейським сільської поліції виплачувалась у натуральному вигляді. Так, К. Миколаєнко свідчив, що за перший місяць роботи в липні 1941 р. одержав копу жита, а за наступні два місяці йому видали по два пуди борошна (Следственное дело по обвинению Николаенко К. Е. ..., 1951, арк. 20).

На початковому етапі створення поліції службового обмундирування поліцейським не видавали, тому вони користувалися власним одягом, відрізняючись від решти цивільного населення носінням нарукавної пов'язки. І лише з часом видавалась службова форма чорного кольору: френч, шинель, штани, кашкет (Следственное дело по обвинению Човган А. П. ..., 1953, арк. 24).

Окрім заробітної плати та обмундирування, поліцейським видавалось продуктове забезпечення – так званий пайок. Важливо, що продуктами харчування забезпечувалися й члени їх сімей. Подекуди щоденно видавався ще й хліб (Следственное дело по обвинению Човган А. П. ..., 1953, арк. 24), одноразове харчування (Следственное дело по обвинению Маркитан С. У. ..., 1949, арк. 26). Продуктове забезпечення, як на той час, було непоганим. Так, рядовий поліцейський Фастівської поліції кожного місяця одержував 10 кг борошна, 2 кг м'яса, 4 кг круп, близько 1 кг цукру, а також масло та олію (Следственное дело по обвинению Логвиненко Е. И. ..., 1947, арк. 15). Продуктове забезпечення виступало важливим фактором підвищення якості життя поліцейських. Саме цього була позбавлена інша частина населення.

Складнішим аспектом окупаційного буття поліцейських був їх соціально-професійний статус. Поліцейські зобов'язувалися реалізовувати нормативні вказівки, котрі надходили від їх німецького керівництва. Практика ж окупаційних адміністраторів полягала у формулюванні завдань, котрі підлягали обов'язковому виконанню. Конкретні форми й методи їх виконання німецьку адміністрацію не цікавили. Так, довівши план виконання натуральних поставок на громаду, німецька адміністрація вимагала неодмінного їх виконання. А от у кого їх вилучати – визначала місцева влада та поліція. Те саме стосувалося й визначення осіб, які підлягали відправленню на роботи до Райху, проведенню ремонтів шляхів сполучення та інші роботи в контексті встановленої трудової повинності.

Перебуваючи на службі, немало поліцейських змогли повернути будинки та частину влас-

ності, конфіскованої у свій час радянською владою. Зазначимо, що німецька влада не допускала перерозподілу цього майна, офіційно відкладаючи це питання до закінчення війни. Але для поліцейських уводились винятки. Вони таки змогли повернути частину відібраного у свій час радянською владою і суттєво – як кількісно, так і якісно – збільшити розмір власності. Для прикладу: колишній начальник Ставищанської районної поліції, прагнучи будь-що повернути батьківський будинок, вступив на службу й таки домогся свого (Следственное дело по обвинению Свиридовского С. А. ..., 1946, т. 1, арк. 12).

Значна частина поліцейських прагнула використати свій службовий статус задля досягнення максимального матеріального зиску. Ураховуючи той факт, що німецька адміністрація була нечисленною й порівняно слабо контролювала місцеві поліцейські формування (особливо в сільській місцевості), то для рядових поліцейських відкрився шлях досить швидкого збагачення. Звісно, що все це відбувалося за рахунок місцевого населення. Опинившись у ролі чи не єдиних представників влади, до того ж маючи зброю, поліцейські «не забували» й про своє матеріальне благополуччя. Дехто з них безапеляційно заявляв: «Мене грабувала радянська влада, тепер грабувати буду я» (Следственное дело по обвинению Андриенка П. И. ..., 1947, арк. 116).

Одним із поширених засобів особистого збагачення стала участь поліцейських у різних формах переслідування та знищення євреїв України. Саме в них залишилася немала частина конфіскованого у євреїв майна, адже вони опікувалися його збором після масових розстрілів, здійснювали охорону під час перевезення до місць зберігання, займалися його описуванням. Велика частина єврейського майна потрапила до рук поліцейських безпосередньо при знищенні людей. Ті, які «відзначились» під час проведення вбивств, одержували право на відповідні «заохочення». Так, після розстрілу євреїв Таращі серед поліцейських відзначився О. Домбровський, який декілька разів одержував мішок речей на тій підставі, що саме він «добре попрацював при розстрілі євреїв» (Следственное дело по обвинению Василенка П. Ф. ..., 1951, арк. 72 зв.).

У деяких випадках нажива від грабунку й подальшої реалізації майна розстріляних євреїв мала «родинний» характер. Так, у серпні 1944 р. було заарештовано Л. Клименка, син і два зяті якого працювали в місцевій поліції й під час знищення євреїв Чорнобиля грабували їх майно, яке потім передавали йому для реалізації. До того ж сам Л. Клименко ще й зайняв єврейське житло (Следственное дело по обвинению Клименка Л. П. ..., 1944, арк. 48, 50, 61, 74). Подібними були й дії поліцейського Чорнобильської поліції М. Мищенко. Спільно зі

своїм тестем І. Замулинським, який обіймав посаду керівника одного з відділів районної управи, він не лише грабував майно євреїв, а й займав квартиру розстріляної людини. Крім того, їх зловживання призвели до того, що І. Замулинський поселив до себе в будинок одного із євреїв, якого примусив перешивати вкрадені речі. Після виконання роботи того було передано німецьким каральним органам (Следственное дело по обвинению Мищенко М. Н. ..., 1944, арк. 27, 29, 30, 32).

Поліцейські намагалися пожититися майном затриманих євреїв, яких конвоювали до місць утримання. Подекуди вони не зупинялися й перед фізичним знищенням людей. Так, поліцейські Бишевської поліції Л. Кромбет, Барма й Соловей, за наказом свого керівника, заарештували сім'ю євреїв, вивезли за село й там розстріляли, а майно між собою поділили. Ціною людського життя для Л. Кромбета стали 10 метрів вовняного полотна, жіноча хустка, штани, дитяча ковдра, сорочка та годинник (Следственное дело по обвинению Кромбет Л. Т. ..., 1946, арк. 17).

Зазначимо, що такі несанкціоновані німецькими управлінцями дії поліцейських не лише не заохочувалися, а, навпаки, каралися. Так, К. Бардника, який під час акцій знищення грабував майно євреїв Чорнобиля, з поліції звільнили, а все привласнене жандармерія конфіскувала й повернула місцевій владі (Следственное дело по обвинению Кушниренко Г. К. ..., 1946, арк. 50). Так само й начальника Білоцерківської поліції, який влітку 1941 р. грабував людей, було звільнено з роботи (Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 33). А начальника Державної сільської поліції М. Луценка, який займався незаконними обшуками та пограбуваннями місцевого населення, улітку 1942 р. звільнили з роботи. Невдовзі за незаконне зберігання зброї його таки повісили на телеграфному стовпі. М. Луценко був неодноразово судимий, у селі його побоювалися, вважаючи «хуліганом і злодієм» (Следственное дело по обвинению Снисаренка В. П. ..., 1956–1957, т. 2, арк. 19, 77, 80). Фактично німецька розправа над ним позбавила людей негідника, який, отримавши владні повноваження, тероризував їх.

Незважаючи на німецькі санкції, поліцейські все ж не відмовлялися від можливостей пограбування майна. Особливо безконтрольною в цьому плані була сільська поліція. Так, І. Голик, мешканець с. Ташань Переяславського району, свідчив, що до нього чотири рази з обшуками приходили поліцейські й грабували, відбираючи кожного разу якісніші речі. Усі пограбування супроводжувалися побиттям І. Голика й стрільбою з табельної зброї. Під час обшуку в іншої людини М. Краснюк, не знайшовши нічого цінного, відібрав у підозрюваного чоботи, залишивши йому власні порвані черевики

(Следственное дело по обвинению Краснюк Н. С. ..., 1952, арк. 35, 62).

Українські поліцейські без особливих моральних сумнівів отримували хабарі від осіб, які потребували певних послуг чи то принаймні їх службової бездіяльності. Відкупитися можна було за все – починаючи від плати за можливість доставки продуктів харчування в голодуючі міста до викупу від відправки до Німеччини. Те саме стосувалося й отримання легальних документів. У реальності доходило до того, що навіть викупити з поліції учасників руху опору чи саботажників, залежно від суми хабара, не складало особливих проблем. За хабар можна було витягнути заарештованих навіть із німецького табору. Так, дружина заарештованого П. Мельника свідчила, що за хабар розміром 10 тис. крб. змогла звільнити чоловіка з Білоцерківського табору (Следственное дело по обвинению Чернецкого А. Р. ..., 1946–1947, арк. 52). Отже, чимала частина поліцейських виявилась корупціонерами, які за кошти готові були піти на все, аби лиш одержати матеріальну вигоду.

Окупаційна повсякденність із її екстремальними умовами життя, а можливо, й суто людські якості осіб, які одержали зброю і владу, наслідкування моделей поведінки німецьких «колег» призводили до нічим не обґрунтованих жорстокостей щодо жертв репресій. Практично всі свідки кримінального провадження щодо колишніх поліцейських розповідають про їхні неймовірні фізичні й моральні знущання над заарештованими людьми. Так, І. Гуз, якому як комуністу довелося пробути під арештом у Чорнобильській поліції 42 доби, розповідав, як місцеві поліцейські били заарештованих під час проведення прогулянок. А після того як поліцейський К. Бардник заходив до камери із заарештованими євреями, звідти починали лунаати крики. Водночас заарештованого І. Гуза примушували возити верхи на собі іншого бранця – єврея за національністю. Під час цього «видовища» були присутні й інші поліцейські (Следственное дело по обвинению Кушниренка Г. К. ..., 1946, арк. 52, 53). М. Головненко, який певний час переховував свою дружину від німецьких репресій, які провадилися щодо євреїв Чорнобиля, свідчив, що взимку 1941 р. вона, обморозивши ноги, прийшла додому з облаштованої в лісі схованки. Поліцейський Г. Кушніренко, який відразу її заарештував, не дозволив навіть озутися взуття й вивів її на мороз роззуютою. Коли жінка спробувала взутися, то він вдарив її прикладом гвинтівки й на очах у дітей та інших людей примусив повзти по снігу (Следственное дело по обвинению Кушниренка Г. К. ..., 1946, арк. 92, 131).

Знущання над людьми набувало й колективних форм. Так, євреїв Баришівки зобов'язали щодня з'являтися до поліції для проведення процеду-

ри реєстрації. Кожного дня поліцейськими проводилось побиття їх палицями (Следственное дело по обвинению Шмегельского С. И. ..., 1944–1945, т. 2, арк. 225). Один із поліцейських зізнався, що «... разом з поліцаями інколи примушував заарештованих радянських громадян єврейської національності в тюремному дворі співати і танцювати». Але свідок спростувала ці «невинні» способи розваг: «спочатку заарештовані євреї виводились у двір поліції, а потім примушували цілуватись чоловіків з жінками, співати пісні і бити один одного» (Следственное дело по обвинению Сафьян А. А. ..., 1948, арк. 15, 38).

Подібним було ставлення й до інших заарештованих. Так, Є. Шлапацький, розповідаючи про перебування в Білоцерківській в'язниці, зазначив крайню жорстокість охоронців. Відразу після прибуття людей до в'язниці поліцейські били їх прикладами гвинтівок, стріляли в камери, а одному з утікачів переламали кістки обох рук (Следственное дело по обвинению Костенко А. И. ..., 1944, арк. 45, 47).

Поліцейським доводилося заарештовувати людей, із якими були особисто знайомими. Саме ці обставини були найтяжчими в психологічному плані для жертв переслідувань. Так, Л. Золотушкін, єврей за національністю, перебуваючи в Бориспільській районній поліції, скаржився сусідам по камері на О. Логвина, який його заарештовував та доправляв до місця утримання. Їх батьки були сусідами, але поліцейський жорстоко познущався над невинною людиною й по дорозі пограбував (Следственное дело по обвинению Леонтович А. И. ..., 1950, т. 1, арк. 301, 302).

Про жорстоке поводження з людьми йдеться практично в усіх показах свідків подій. Деякі поліцейські ще на стадії проведення обшуків приходили з батоном, яким погрожували присутнім, обзивали їх «нехорошими словами» (Следственное дело по обвинению Прийменко И. И. ..., 1951–1952, т. 2, арк. 9). Дехто з поліцейських настільки жорстоко поведився з людьми, що з ним не те що зустрічатись, а боялись навіть наближатись (Следственное дело по обвинению Дядько И. Т. ..., 1959, т. 2, арк. 207).

У період окупації відбувалися своєрідні спалахи громадянських конфліктів. Отримавши посаду поліцейських, а отже, зброю і владу, чоловіки не могли змиритися із тим, що безкарно продовжували жити ті, хто розкуркулював чи іншими засобами переслідували їх особисто або батьків. Вони прагнули помсти й у багатьох випадках її таки домагалися. Випадки, коли поліцейські, знайшовши колишніх радянських активістів, влаштовували над ними фізичну розправу, були досить поширеними (Следственное дело по обвинению Дядько И. Т. ..., 1959, т. 6, арк. 13). Але німецька адміністрація припиняла ці свавільні дії поліцейських, хоч нема-

ло з колишніх членів партії та радянського активу таки зазнали переслідувань, а подекуди й убивств.

Подекуди під час виконання службових обов'язків поліцейські перевищували свої повноваження й убивали людей. Так, І. Ясиновий свідчив, що поліцейські без його санкції вбили К. Сушка, запідозреного ними у проведенні «партизанської роботи». Після цього І. Ясиновий заарештував дружину й двох дітей убитого чоловіка, відправивши їх до жандармерії (Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. ..., 1951–1952, арк. 79).

Поліцейські представляли окупаційну владу, а тому немало односельців намагалися якимось чином їх «задобрити». Так, І. Ясиновий заарештував свого кума М. Чорноброва, поставивши у вину приналежність того до радянського активу. Але за кілька днів заарештованого з поліції звільнили. Намагаючись примиритися з І. Ясиновим, він, прихопивши із собою спиртне й харчі, з'явився до його будинку, де був присутній ще один поліцейський. Проте під час розмови за столом виникла сварка, після чого Чорноброва в черговий раз заарештували й відправили до поліції. Подальша доля чоловіка залишилась невідомою (Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. ..., 1951–1952, арк. 85).

Місцеві поліцейські займалися побиттям людей, які з певних причин не виконували вказівки влади. І. Ясиновий свідчив, що бив їх гумовою палицею, після чого відпускав. Так само, заарештовуючи односельців за вчинення певних правопорушень, під час конвоювання до поліції І. Ясиновий жорстоко їх бив гумовою палицею. Загалом практика фізичного побиття затриманих людей стала нормою роботи поліцейських (Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. ..., 1951–1952, арк. 80, 85).

Поліцейські здійснили немало пограбувань продуктів харчування, які різними способами здобувалися населенням міст. Так, А. Човган, поліцейський Фастівської залізничної поліції, затримував людей, які, обмінюючи речі на продукти харчування, здійснювали несанкціоновані поїздки товарами потягами. Звісно, що харчі конфісковували. Кожного дня поліцейські заарештовували до 30 осіб. Окремі поліцейські порушували інструкції й діяли, на їх погляд, «по справедливості», відбираючи в людей лише частину харчів (Следственное дело по обвинению Човган А. П. ..., 1953, арк. 81, 203). Конфіскацією продуктів харчування займалися й поліцейські водної поліції, які, перевіряючи пасажирів суден та приватних човнів, «не забували» й про власні інтереси. Один із них, С. Маркитан, щодня приносив додому зерно та кошти (Следственное дело по обвинению Маркитан С. У. ..., 1949, арк. 96, 98, 194, 200, 245, 203).

Проте поведінка поліцейських не завжди була такою однозначною. Більшість їх походили з міс-

цевого середовища і, виконуючи обов'язки, зустрічались із колишніми друзями, однокласниками та знайомими. Під час арештів і проведення розстрілів вони конвоювали, а подекуди й убивали людей, яких особисто знали й неприязних стосунків чи конфліктів із якими не мали. Але в окремих випадках поліцейські допомагали приреченим, хоч не відмовлялися вбивати їх родичів. Так, як свідчила в 1959 р. В. Лисенко, під час конвоювання до місця розстрілу в с. Пятигори Тетіївського району вона звернулася до поліцейських І. Фаєра та М. Гич із проханням засвідчити перед німецьким командуванням, що вона є українкою, а не єврейкою і на розстріл приведена помилково. Те саме просила вчинити й мати В. Лисенко. Проте, засвідчивши перед німецьким офіцером неєврейське походження В. Лисенко, І. Фаєр тут же розстріляв її матір. Свідчення поліцейських врятували жінці життя, і після проведення декількох перевірок її звільнили. Поліцейські, які дали ці свідчення, досить ризикували, оскільки паспорт ідентифікував єврейську національність В. Лисенко (Следственное дело по обвинению Свиридовского С. А. ..., 1946, т. 2, арк. 147, 149). Під час цього розстрілу, завдячуючи допомозі поліцейського, урятувалася й М. Сорока, хоч вона також була єврейкою (Следственное дело по обвинению Бреденко Ф. Е. ..., 1951, т. 2, арк. 281).

Подібних випадків було немало. Під час розстрілу євреїв у с. Пятигори Тетіївського району начальник Кашперівської кушової поліції С. Музичко із санкції німецького службовця відвів від місця розстрілу двох дівчаток, матерів яких перед цим убили. Одну з них він передав на виховання місцевому мешканцю М. Мамрейчуку, а іншу залишив у своїй сім'ї. Ці факти підтвердилися під час проведення слідства в 1959 р. Одна з врятованих на той час так і проживала в сім'ї М. Мамрейчука (Следственное дело по обвинению Бреденко Ф. Е. ..., 1951, т. 2, арк. 137, 139).

Служба в поліції й виконання відповідних повноважень спотворювали моральні риси людей. Багато хто з них не був готовим до участі у вбивствах. Так, у 1942 р. під час розстрілу євреїв у Млієві, що на Черкащині, поліцейський В. Артеменко, побачивши перед собою маленьку дитину, випустив із рук зброю (Следственное дело по обвинению Артеменка В. Ф. ..., 1944, арк. 66). А от І. Хоменку, який брав участь у розстрілах євреїв Білої Церкви, кожної ночі снились убиті ним люди (Следственное дело по обвинению Хоменка И. М. ..., 1946, т. 1, арк. 40). В окремих випадках до поліцейських, які не були готовими до вбивств, застосовували фізичний примус. Восени 1941 р. до проведення розстрілу євреїв Яготина залучили місцеву поліцію, оскільки «німці боялись». До поліцейських, які відмовлялись убивати євреїв, застосовувався фізичний вплив (Следственное

дело по обвинению Самопят В. В. ..., 1949, арк. 290). Дехто, побачивши перші вбивства, втрачав свідомість. Поліцейського С. Куделю довелося відливати водою (Следственное дело по обвинению Шкляренка В. М. ..., 1944, арк. 36).

Але сувора правда окупації і в тому, що багато поліцейських були готовими до вбивств і моральних страждань через це не зазнавали. Дехто взагалі поступав цинічно. Так, після вбивств євреїв у с. Пятигори Таращанського району влітку 1941 р. поліцейський Г. Іщенко вимагав від їх сімей оплатити послуги за закопування могили (Следственное дело по обвинению Свиридовского С. А. ..., 1946, арк. Т. 2, арк. 50). А от П. Вакулюк, який брав участь в арештах євреїв, у розмовах з односельцями зазначав, що «якби йому дозволили він сам би всіх перестріляв власною рукою» (Следственное дело по обвинению Вакулюк П. Г. ..., 1947, арк. 34, 35, 69).

Своєю цинічною окупаційною буденністю вражає акція знищення євреїв у с. Кожанка Фастівського району, що на Київщині. Про подію, яка сталася в серпні 1941 р., під час проведення слідства в 1951 розповів колишній поліцейський К. Миколаєнко. Із його свідчень відомо, що ініціатива розстрілу євреїв належала фастівським поліцейським, які прибули до села в одну з ночей серпня 1941 р. Зібравши поліцейських, вони поставили перед ними завдання арешту та подальшого розстрілу євреїв. Проте поліцейські просили прибулих відкласти проведення операції до ранку. Жоден із них не відмовився виконувати цю роботу і не повідомив односельців про підготовку розстрілу. Заарештованих євреїв зібрали поблизу цукрового заводу. Після підготовки могили вияснилося, що навколо цього місця діти пасли худобу і стріляти було небезпечно. Тому євреїв зігнали в могилу і вже там розстріляли. Декого з людей закопали живими. Після цього поліцейські пограбували житло вбитих людей (Следственное дело по обвинению Николаенко К. Е. ..., 1951, арк. 23, 25, 26).

Подекуди після розстрілів євреїв органами місцевої влади організовувалися спільні з німецькими каральними підрозділами застілля. Так, у листопаді 1941 р. після розстрілу євреїв Ставищанського району місцева управа організувала святковий обід, на якому були присутні поліцейські та німецькі жандарми (Следственное дело по обвинению Хохича К. А. ..., 1947, арк. 61).

У багатьох випадках керівники німецької жандармерії спеціально залучали до розстрілів поліцейських, пов'язуючи їх спільною участю у вбивствах. Так, С. Свиридовський свідчив, що перше вбивство здійснив під тиском керівника німецької жандармерії. Спочатку він відмовлявся від участі у розстрілах, мотивуючи це тим, що він працював в охоронній поліції. Проте начальник жандармерії не зважив на ці аргументи, а запропонував йому

«подумати» до ранку і усе ж прийняти пропозицію. Звісно, що вранці той погодився виконати наказ і в присутності 10 поліцейських та жандармів розстріляв шість євреїв (Следственное дело по обвинению Свиридовского С. А. ..., 1946, т. 1, арк. 85).

Виконуючи вказівки німецького командування, поліцейські брали участь і в злочинах проти інших категорій населення. Їх залучали до масових розстрілів українців. Так, під час колективної розправи над мешканцями с. Полковничий Хутір, що на Київщині, поліцейські не лише охороняли місце екзекуції, а й власноруч добивали поранених людей (Следственное дело по обвинению Ревенко Я. Н. ..., 1944, арк. 16).

Багато із поліцейських намагалися показати німецькій владі свою відданість і, маючи можливість «промовчати», усе ж виявляли службову активність. Так, колишній працівник НКВС, а в період окупації поліцейський Ржищівської поліції П. Трешун восени 1943 р., перебуваючи в службових справах у с. Кипячка і ночуючи в одного з місцевих мешканців, з'ясував, що поряд влаштувалися на ночівлю семеро радянських парашутистів. Залишивши місце ночівлі, він оперативно передав інформацію жандармерії (Следственное дело по обвинению Трешун П. Е. ..., 1944, арк. 35, 37).

Неоднозначною сторінкою окупаційної буденності поліцейських є реакції їх близьких на факт служби. До того ж виконання службових обов'язків призводило до участі поліцейських у переслідуванні членів їх родин. Так, поліцейський А. Федоренко побоювся попередити власну тещу про майбутній її арешт, як члена партії. Свої дії пояснював службовими обов'язками та загрозою розстрілу в разі їх невиконання (Следственное дело по обвинению Федоренко А. Т. ..., 1944, арк. 39, 40). А от поліцейський Є. Логвиненко у відповідь на дорікання дружини щодо ставлення до заарештованих євреїв і прохання залишити службу, відповів: «А чого це ти жидів жалієш?». Після цього він побив дружину, примусивши її мовчати (Следственное дело по обвинению Логвиненко Е. И. ..., 1947, арк. 38, 39).

Проте очевидно конфронтації між близькими родичами поліцейських таки не існувало. Про це свідчать і прохання матерів зменшити міру покарання засудженим радянською владою поліцейським. Так, мати П. Наконечного виправдовувала вступ сина на службу тим, що «його змусили стати поліцаєм, зробив він це несвідомо» (Следственное дело по обвинению Наконечного П. И. ..., 1948, арк. 228).

Окупаційна реальність різко змінювала соціальні ролі людей, а отже, і моделі їх поведінки. Так, до війни поліцейський Богуславської районної поліції Н. Тонковид працював шофером в одній із організацій міста. А от Б. Бричков був її керівником. Обидва були добре знайомими. Восени 1941 р.

Б. Бричков, незважаючи на те, що був євреєм, зумів вибратися з військового полону. Діставшись до міста, він знаходився на квартирі в І. Олексієнка, разом із яким звільнився з табору військовополонених. Увечері до них прибув Н. Тонковид і, погостювавши, повернувся назад зі зброєю та заарештував усіх присутніх у квартирі. І. Олексієнка невдовзі звільнили, а Б. Бричкова в цю саму ніч Н. Тонковид розстріляв (Следственное дело по обвинению Сафьян А. ..., 1948, арк. 91).

Служба в поліції різко змінювала поведінку частини поліцейських. Так, О. Чаловський, нічим не примітний мешканець одного з сіл Білоцерківського району, що на Київщині, у період окупації не лише перетворився на виконавця німецьких вказівок, а й виявляв ініціативу щодо охорони врожаю, розшуку та арешту військовополонених, членів партії та євреїв. Свої дії виправдовував тим, що бажав вислужитися перед німецькою владою, засвідчити свою «потрібність» (Следственное дело по обвинению Чаловского А. В. ..., 1944, арк. 12). А от О. Дживага зазначав, що «був дисциплінованим і виконавським, оскільки бажав перебувати на добром рахунку і тим самим забезпечити собі спокійне життя» (Следственное дело по обвинению Дживага А. А. ..., 1943, арк. 10).

Більшість представників німецької адміністрації цінувала поліцейських. У разі загибелі керівників поліційних формувань на похоронах були присутні й представники жандармерії, які оголошували промови на пам'ять про вбитих. Так, на похоронах начальника Васильківської районної поліції лейтенант жандармерії проголосив промову, суть якої зводилась до того, що було вбито «улюбленого товариша» (Следственное дело по обвинению Константинова Б. Е. ..., 1943–1944, арк. 34).

У випадку вчинення службових правопорушень поліцейські несли відповідальність перед німецькими інстанціями. Так, О. Єфанов, поліцейський Білоцерківської залізничної поліції, був заарештований службою СД за допущену ним утечу радянських військовополонених. В ув'язненні перебував шість днів, піддавався засобам фізичного впливу. Після зобов'язання щодо недопущення подібних випадків із-під варті був звільнений і повернувся на службу (Следственное дело по обвинению Ефанова А. И. ..., 1950, арк. 16, 17). Загалом система покарань поліцейських, у тому числі й розстріли, була поширеним явищем управлінських дій німецького керівництва. Із особливою ретельністю німецькими спецслужбами виявлялися поліцейські, які мали зв'язки з ОУН. Навіть за недоведеністю цих фактів підозрюваних до служби в поліції вже не повертали, і їх активна участь у вбивствах євреїв до уваги не бралася (Следственное дело по обвинению Ланового И. М. ..., 1944, арк. 107, 195).

У середовищі українських поліцейських, якими б не були мотиви їх вступу на службу, невпинно наростали деструктивні морально-психологічні настрої, які посилювалися відповідно до зростання поразок Вермахту на фронтах війни. Опинившись у ролі своєрідної місцевої еліти, вони розуміли свою майбутню долю, діючи ще більш жорстоко або, навпаки, намагаючись чимось виправдатися перед майбутньою зустріччю з радянською владою.

Морально-психологічні настрої поліцейських змінювалися також і у зв'язку з непростою екстремальною професійною діяльністю. Ми ніколи вже не дізнаємось про справжню кількість загиблих поліцейських від рук учасників Руху опору. Немало їх загинуло й під час сутичок з радянськими партизанами. Так, один із них свідчив, що за період окупації в Баришівській районній поліції радянськими партизанами було вбито 16 поліцейських (Следственное дело по обвинению Нестеренко И. В. ..., 1944, арк. 20). Як бачимо, життю поліцейських справді загрожувала небезпека.

У середині 1943 р. частина поліцейських, розуміючи, що невдовзі повернеться радянська влада, намагалися увійти до складу партизанських загонів. Декому з них це вдавалося (Следственное дело по обвинению Вакулюк П. Г. ..., 1947, арк. 19, 23). Так, у складі партизанського загону ім. Чкалова, який діяв на теренах Ставищанського, Таращанського та Білоцерківського районів, була ціла група поліцейських, яку очолював колишній начальник Янишівської сільської поліції. Їй особливо не довіряли й на самостійні операції не відправляли (Следственное дело по обвинению Куценко Е. Я. ..., 1950, арк. 54, 107). У серпні 1943 р. група «патріотично налаштованих» поліцейських Таращанського району увійшла до складу партизанського загону «Іскра» (Следственное дело по обвинению Поперечного П. Н. ..., 1946, арк. 209).

Через різні причини та життєві обставини, потрапивши на службу в поліцію, її працівники не завжди могли звідти звільнитися. Поліцейські знали про своє майбутнє. Вони боялися репресій з боку німецьких спецслужб і в той же час не чекали нічого «доброго» від радянських партизанів. А дехто з них побоювався, що радянські партизани знищать і їх сім'ї. Тому для звільнення з поліції були необхідні достатньо вагомі причини, наприклад, стан здоров'я. Так, поліцейський Баришівської поліції І. Нестеренко зумів звільнитися лише після проведення медичного обстеження та одержання відповідного підтвердження хвороби (Следственное дело по обвинению Нестеренко И. В. ..., 1944, арк. 91). Водночас під час проведення слідства в повоєнний період його дружина розповіла, що І. Нестеренко виконував службові обов'язки добросовісно, «не рахуючись із часом і вдома майже не бував». Так само й М. Фурсенко для одержання дозволу на

звільнення мусив звертатися до лікаря. Крім того, фіктивну довідку він одержав, лише передавши лікарю хабар у вигляді сукна та власного костюма (Следственное дело по обвинению Фурсенко Н. М. ..., 1951, арк. 72).

Висновки. Розглядаючи повсякденне життя українських поліцаїв, варто виходити з трьох площин: матеріально-побутової, соціально-професійної та психологічної. Особи, котрі вступили на службу до поліції, одержували від влади певні матеріальні преференції. Звільнення від сплати податків, обмундирування, заробітна плата, продуктове забезпечення – усі ці речі суттєво підвищували соціальну значущість служби в поліції. Також усе це в разі збільшувало шанси поліцейських та членів їх сімей на виживання в умовах окупації й досить непогане, як на той час, повсякденне буття. Саме цих «благ» більшість місцевого населення була позбавлена. Перебуваючи на службі, немало поліцейських змогли повернути будинки та частину власності, конфіскованої у свій час радянською владою.

Соціально-професійний статус поліцейських передбачав виконання практичних нормативних імпульсів, котрі надходили від німецького керівництва. Фактично, опинившись у ролі чи не єдиних представників влади, до того ж маючи озброєння, українські поліцейські, виконуючи німецькі вказівки, «не забували» й про своє матеріальне благополуччя. Досить поширеним шляхом до особистого збагачення стала участь поліцейських у різних формах переслідування та знищення євреїв України. Саме в них залишилася немала частина конфіскованого в євреїв майна, адже вони займалися його збором після масових розстрілів, здійснювали охорону під час перевезення до місць зберігання, займалися його описуванням. Велика частина єврейського майна потрапила до рук поліцейських безпосередньо при знищенні цих людей у вигляді «заохочення».

Українські поліцейські отримували хабарі від осіб, які потребували з їх боку певних послуг чи то принаймні службової бездіяльності. Відкупитися можна було за все – починаючи від плати за доставку продуктів харчування до голодуючих міст і до викупу від відправки до Німеччини. Те саме стосувалося й отримання легальних документів, різноманітних довідок тощо.

Окупаційна повсякденність із її екстремальними умовами життя та суто людські якості осіб, які одержали зброю й владу над місцевим соціумом, наслідування моделей поведінки німецьких «колег» призводили до нічим не обґрунтованих жорстокостей до жертв нацистських репресій. Ці обставини є досить характерними для морального

обличчя представників місцевої поліції. Практично всі свідки у кримінальному провадженні на колишніх поліцейських розповідають про їхні неймовірні фізичні й моральні знущання над заарештованими людьми. Про жорстоке поводження із заарештованими йдеться фактично в усіх показаннях свідків подій. Поліцейські здійснили немало пограбувань продуктів харчування, які здобувалися місцевим населенням.

Проте поведінка поліцейських у реальній окупаційній повсякденності не завжди була такою однозначною. Їх переважна більшість походила з місцевого середовища і, виконуючи свої службові обов'язки, неодмінно зустрічалась із своїми колишніми друзями, однокласниками, знайомими по довоєнному минулому. Під час арештів і розстрілів вони конвоювали, а подекуди й убивали людей, яких особисто знали й неприязних стосунків чи конфліктів із якими не мали. В окремих випадках поліцейські допомагали приреченим, хоч не відмовлялися вбивати їх родичів. Деякі поліцейські з власної ініціативи повідомляли євреїв та членів їхніх родин про підготовку розправ.

Служба в поліції спотворювала моральні риси людей. Багато хто з них не були готовими до вбивств. Але так само в багатьох випадках поліцейські, які брали участь у вбивствах, особливих моральних страждань не зазнавали. Виконуючи вказівки, поліцейські брали участь і в злочинах проти інших категорій населення, у тому числі й колективних розправах.

У випадку вчинення службових правопорушень поліцейські несли відповідальність перед німецькими інстанціями. Німецьке керівництво не заохочувало поліцейських, які грабували місцеве населення. Але при сумлінному виконанні обов'язків поліцейські підвищувалися у службовому статусі.

У середовищі українських поліцейських невпинно наростали деструктивні морально-психологічні настрої, які посилювалися через зростання поразок Німеччини. Морально-психологічні настрої поліцейських змінювалися також й у зв'язку з професійною діяльністю. Їх життю справді загрожувала небезпека, хоч частина з них намагалася увійти до складу партизанських загонів, звільнитися зі служби. Якими б мотивами не керувалися люди при вступі на службу в поліцію, з часом вони розуміли своє майбутнє – загибель від рук учасників Руху опору, радянської чи німецької влади. Місцеве середовище, за невеликим винятком, ставилося до цих людей негативно. До того ж більшість із них за період служби вчинила немало злочинів, виправдання яким не було.

Бібліографічні посилання:

Гончаренко, О. 2005. *Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941–1944 рр.)*: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 (Історія України). Переяслав-Хмельницький: Державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 272 с.

Гончаренко, О., 2010. До питання про участь місцевого населення у порятунку євреїв на території райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*, вип. 1, с. 128–141.

Дерейко, І. І., 2012. *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Зек, Б., 2013. Особовий склад української допоміжної поліції Лущка у 1941–1944 роках. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, вип. 9–10, с. 105–111.

Клименко, О., Ткачов С., 2012. *Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна»: німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр.* Харків: Ранок–НТ.

Ковальчук, І., 2018. Формування місцевої допоміжної поліції і залучення її підрозділів до каральних операцій нацистських окупантів на території Житомирської області у 1941 році. *Інтермарум: історія, політика, культура*, вип. 5, с. 227–239.

Куницький, М., 2014. *Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.)*. Київ: ПП «НВЦ «Профі».

Радченко, Ю., 2013. *Мы выпустили по ним все патроны»: Ukrainische Hilfspolizei и Холокост на территории генерал-бейцрка Харьков, 1941–1943 гг.* Доступно: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuty-zertvy-viyny> [Дата звернення: 14.08.2020].

Тарнавський, І., 2017. Місцева допоміжна поліція Донеччини в період нацистської окупації (1941–1943). *Київські історичні студії*, вип. 1 (4), с. 110–119.

Шайкан, В. О., 2005. *Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни*. Кривий Ріг: Мінерал.

Шахрайчук, І. А., Шманатов, М. С. 2019. Діяльність поліцейських формувань на селі в період нацистської окупації Дніпропетровщини (1941–1943 рр.). *Проблеми політичної історії України*, вип. 14, с. 207–216.

Шахрайчук, І. А., Шманатов, М. С. 2018. Українські допоміжні формування у Дніпропетровську у 1941–1943 рр.: структура, чисельність, функції. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції*. 25–26 травня 2018 р., м. Дніпро. Ч. І. Дніпро, с. 194–200.

Шляхтич, Р., 2018. Створення та функціонування місцевої допоміжної поліції на Криворіжжі в роки німецької окупації. *Проблеми історії Голокосту: науковий журнал*, вип. 9, с. 10–25.

Следственное дело по обвинению Василенко П. Ф., Даценко А. Т., Бабиенко П. С., Климанского П. Л., Домбровского А. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 2784. Т. 1. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Константинова Б. Е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1943–1944. Ф. 5. Спр. 22362. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Шмезельского С. И., Пенчик Л. И. и др. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1944–1945. Ф. 5. Спр. 23828. Т. 2. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Приймченко И. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1951–1952. Ф. 5. Спр. 25130. Т. 2. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Костенко А. И. в преступлении, предусмотренном ст. 58-1 «б» УК РСФСР и ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г., 1944. Ф. 5. Спр. 26111. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Чаловского А. В. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 26253. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Чернецкого А. Р. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1946–1947. Ф. 5. Спр. 26651. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а», 54-13 УК УССР. 1954. Ф. 5. Спр. 26693. Т. 1. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Куценко Е. Я. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР. 1950. Ф. 5. Спр. 26876. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Фурсенко Н. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 33145. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Кобзарь Г. Н., Бурак П. К., Веселкина Г. К., Величковского А. Н., Пинчук В. П. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» и ст. 54-1 «б» УК УССР, 1948. Ф. 5. Спр. 39098. Т. 1. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Маркитан С. У. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1949. Ф. 5. Спр. 39099. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Компан Н. С. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 39116. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Скрипки З. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1943–1944. Ф. 5. Спр. 39182. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Алексенко И. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 39451. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Ефанова А. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1950. Ф. 5. Спр. 39572. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Леонтович он же Логвин А. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1950. Ф. 5. Спр. 39684. Т. 1. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Хоменка И. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1946. Ф. 5. Спр. 39798. Т. 1. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б», 54-10, 196 УК УССР, 1951–1952. Ф. 5. Спр. 39802. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Бреденко Ф. Е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» и Лукашенко И. П. по ст. 54-1 «б» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 39804. Т. 2. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Николаенко К. Е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 39816. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Човган А. П. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1953. Ф. 5. Спр. 40220. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Нестеренко И. В. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 43112. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Ревенко Я. Н. в преступлении, предусмотренном ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г., 1944. Ф. 5. Спр. 43460. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Трещун П. Е. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 43543. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Краснюк Н. С. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1952. Ф. 5. Спр. 45528. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Артеменко В. Ф. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 46597. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Ланового И. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 46872. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Крук Г. П. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» и 54-2 УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 50952. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Хохича К. А. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б», 1947. Ф. 5. Спр. 50953. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Снисаренко В. П. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б», 1956–1957. Ф. 5. Спр. 51718. Т. 1, 2, 3. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Кушниренка Г. К. и Бардник К. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б», 1946. Ф. 5. Спр. 56141. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Андриенка П. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б», 1947. Ф. 5. Спр. 56990. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Кромбет Л. Т. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1946. Ф. 5. Спр. 57034. Т. 2. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Игнатенко П. Т. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1945. Ф. 5. Спр. 57706. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Свиридовского С. А. он же Ивашико Г. А. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1946. Ф. 5. Спр. 57727. Т. 1, 2. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Вакулук П. Г. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1947. Ф. 5. Спр. 57784. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Сафьян А. А. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1948. Ф. 5. Спр. 57790. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Мищенко М. Н. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б», 1944. Ф. 5. Спр. 61113. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Шкляренка В. М. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 61594. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Дживаго А. А. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1943. Ф. 5. Спр. 61694. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Логвиненко Е. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1947. Ф. 5. Спр. 62901. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Поперечного Н. П. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1946. Ф. 5. Спр. 62926. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Дядько И. Т. в преступлении, предусмотренном ст. 1 Закона об уголовной ответственности за государственные преступления и ст. 78, ч. 2 УК УССР, 1959. Ф. 5. Спр. 63088. Т. 2, 4, 6. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Самопята В. В. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1949. Ф. 5. Спр. 63148. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Федоренко А. Т. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 64047. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Дубчак В. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «б» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 64235. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Наконечного П. И. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1948. Ф. 5. Спр. 64790. Київ: ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Клименка Л. П. в преступлении, предусмотренном ст. 54-1 «а» УК УССР, 1943–1944. Ф. 6. Спр. 75085-ФП. Київ: ГДА СБУ.

References

- Honcharenko, O., 2005. *Holokost na terytorii Kyivshchyny: zahalni tendentsii ta rehionalni osoblyvosti (1941–1944 rr.)*. [Holocaust on the territory of Kyiv region: general tendencies and regional peculiarities (1941–1944)]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. istor. nauk za spets. 07.00.01 (Istoriia Ukrainy). – Cherkasy. 272 p. (in Ukrainian).
- Honcharenko, O., 2010. Do pytannia pro uchast mistsevoho naselennia u poriatunku yevreiv na terytorii raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian historical journal]. Kyiv, issue 1, pp. 128–141 (in Ukrainian).
- Dereiko, I. I., 2012. *Mistsevi formuvannia nimetskoï armii ta politzii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky)* [Local Formations of the German Army and Police at the Reich Commissariat of Ukraine (1941–1944)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Zek, B., 2013. Osobovyï sklad ukraïnskoï dopomizhnoï politzii Lutska u 1941–1944 rokakh [The Personnel of Lutska Ukrainian Ancillary Police in 1941–1944.]. *Istorychni studii Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Historical studios of the east Europe national university of the name of Lesia Ukrainka]. Luzk, issue 9–10, pp. 105–111 (in Ukrainian).
- Klymenko, O., Tkachov S., 2012. *Ukrainsi v politzii v reikhskomisariati «Ukraina»: nimetskyi okupatsiïnyi rezhym na Kremenechchyni u 1941–1944 rr.* [Ukrainians in the police force at the Reichkommissariat «Ukraine»: German occupation regime in Kremenchuk in 1941–1944]. Kharkiv: Ranok–NT, 2012 (in Ukrainian).
- Kovalchuk, I., 2018. Formuvannia mistsevoi dopomizhnoï politzii i zaluchennia yii pidrozdiliv do karalnykh operatsii natsystskykh okupantiv na terytorii Zhytomyrskoï oblasti u 1941 rotsi [Forming the local auxiliary police of nazi and engaging on the territory of zhytomyr region in 1941]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura* [INTERMARUM: history, policy, culture]. Zhytomyr, issue 5, pp. 227–239 (in Ukrainian).
- Kunyskyi, M. P., 2014. Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.) [Socio-legal status of the local population of the Reich Commissariat of Ukraine (1941–1944)]. Kyiv: PP «NVTs «Profi». 564 p. [in Ukrainian].
- Radchenko, Yu., 2013. «My vypustyly po nym vse patrony»: *Ukrainische Hilfspolizei y Kholokost na terrytoryi heneral-betsyrka Kharkov, 1941–1943 hh.* [«We fired all the cartridges on them»: *Ukrainische Hilfspolizei and the Holocaust on the territory of the general-bezirk Kharkiv, 1941–1943*]. Available at: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny> [Accessed: 14.08.2020] (in Russian).
- Tarnavskyi, I., 2017. Mistseva dopomizhna politsiia Donechchyny v period natsystskoï okupatsii (1941–1943) [Local auxiliary police of the donetsk region of nazi occupation (1941–1943)]. *Kyivski istorychni studii* [Kyiv History Studios]. Kiev, issue 1 (4), pp. 110–119 (in Ukrainian).
- Shaikan, V. O., 2005. *Kolaboratsionizm na terytorii Reikhskomisariatu «Ukraina» ta viiskovoi zony v period Druhoi svitovoi viiny* [Collaboration on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and the military zone during the Second World War]. Kryvyi Rih: Mineral (in Ukrainian).
- Shakhraichuk, I. A., Shmanatov, M.S. 2019. Diialnist politseiskyykh formuvan na seli v period natsystskoï okupatsii Dnipropetrovshchyny (1941–1943 rr.). [Activity of police units in the village during the Nazi occupation of Dnipropetrovsk (1941–1943)]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy* [Problems of Political History of Ukraine]. Dnipro, issue 14, pp. 207–216 (in Ukrainian).
- Shakhraichuk, I. A., Shmanatov, M. S. 2018. Ukrainski dopomizhni formuvannia u Dnipropetrovsku u 1941–1943 rr.: struktura, chyselnist, funktsii [Ukrainian Auxiliary Formations in Dnepropetrovsk in 1941–1943: structure, number, functions]. *Sotsialno-humanitarni nauky ta suchasni vyklyky* [Social sciences and the contemporary challenges]. Materialy III Vseukraïnskoï naukovoï konferentsii. 25–26 travnia 2018 r., m. Dnipro. Chastyna I. Dnipro, pp. 194–200 (in Ukrainian).
- Shliakhtych, R., 2018. Stvorennia ta funktsionuvannia mistsevoi dopomizhnoï politzii na Kryvorizhzhii v roky nimetskoï okupatsii [Creation and operation of Kriviy Rig local auxiliary police during the german occupation]. *Problemy istorii Holokostu: naukovyi zhurnal* [Issues of the Holocaust History: A Scientific Journal]. Dnipro, issue 9, pp. 10–25 (in Ukrainian).
- Sledstvennoe delo po obvyenyiu Vasilenko P. F., Datsenka A. T., Babyenko P. S., Klymansko P. L. Do mbrovskoho A. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR* [Investigation case on the charges of Vasilenko P. F., Datsenko A. T., Babyenko P. S., Klimansky P. L., Dombrovsky A. M. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 2784. Vol. 1. Kyiv: HDA SBU (in Russian).
- Sledstvennoe delo po obvyenyiu Konstantynova B. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR* [Investigation case on the charges of Konstantinova B. E. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 22362. Kyiv: HDA SBU (in Russian).
- Sledstvennoe delo po obvyenyiu Shmehelskoho S. Y., Penchik L. Y. y dr. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR* [Investigation case on the charges of Shmegelsky S. I., Penchik L. I. and others in the crime provided for by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 23828. Vol. 2. Kyiv: HDA SBU (in Russian).
- Sledstvennoe delo po obvyenyiu Pryimenko Y. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR* [Investigation case on the charges of Priimenko I. I. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 25130. Vol. 2. Kyiv: HDA SBU (in Russian).
- Sledstvennoe delo po obvyenyiu Kostenko A. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 58-1 «b» UK RSFSR y st. 2 Ukaza Prezydyuma Verkhovnoho Soveta SSSR ot 19 apreliia 1943 h.* [Investigation case on the charges of Kostenko A. I. in the crime provided by Art. 58-1 «b» of the Criminal Code of the RSFSR and Art. 2 Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of April 19, 1943]. Fund 5. File 26111. Kyiv: HDA SBU (in Russian).
- Sledstvennoe delo po obvyenyiu Chalovskoho A. V. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR* [Investigation case on the charges of Chalovsky A. V. in the

crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 26253. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Chernetskoho A. R. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of A. R. Chernetsky in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 26651. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Liashchenka F. K. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of F. K. Lyashchenko in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 26693. Vol. 1. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Kutsenko E. Ia. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Kutsenko E. Y. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 26876. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Fursenko N. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Fursenko N. M. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 33145. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Kobzar H. N., Buriak P. K., Veselkina H. K., Velychkovskoho A. N., Pynchuk V. P. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» y st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Kobzar G. N., Buryak P. K., Veselkin G. K., Velichkovsky A. N., Pinchuk V. P. in the crime provided by Art. 54-1 «a» and Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39098. Vol. 1. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Markytan S. U. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Markytan S. U. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39099. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Kompan N. S. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Compan N. S. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39116. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Skrypky Z. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Skripki Z. M. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39182. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Aleksenko Y. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Aleksenko I. M. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39451. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Efanova A. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Efanova A. I. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39572. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Leontovych on zhe Lohvyn A. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Leontovich, he's Logvin A. I. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39684. Vol. 1. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Khomenka Y. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Khomenko I. M. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39798. Vol. 1. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Yasynovoho Y. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a», 54-10, 196 UK USSR [Investigation case on the charges of Yasinov I. E. in the crime provided by Art. 54-1 «a», 54-10, 196 of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39802. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Bredenko F. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» y Lukashenko Y. P. po st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Bredenko F. E. in the crime provided by Art. 54-1 «a» and Lukashenko I. P. according to Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39804. Vol. 2. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Nikolaenko K. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Nikolaenko K. E. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 39816. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Chovhan A. P. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Chovgan A. P. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 40220. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Nesterenko Y. V. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Nesterenko I. V. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 43112. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Revenko Ya. N. v prestupleny predusmotrennom st. 1 Ukaza Prezidyuma Verkhovnoho Soveta SSSR ot 19 apreliya 1943 h. [Investigation case on the charges of Revenko Y. N. in a crime provided by Art. 1 Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of April 19, 1943]. Fund 5. File 43460. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Treshchun P. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Treschun P. E. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 43543. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Krasniuk N. S. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Krasnyuk N. S. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 45528. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Artemenko V. F. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Artemenko V. F. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 46597. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Lanovoho Y. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Lanovoi I. M. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 46872. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Kruk H. P. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» y 54-2 UK

USSR [Investigation case on the charges of Crook G. P. in the crime provided by Art. 54-1 «a» and 54-2 of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 50952. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Khokhycha K. A. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» [Investigation case on the charges of Khokhich K. A. in the crime provided by Art. 54-1 «b»]. Fund 5. File 50953. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Snysarenko V. P. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» [Investigation case on the charges of Snysarenko V. P. in the crime provided by Art. 54-1 «b»]. Fund 5. File 51718. T. 1, 2, 3. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Kushnyrenka H. K. y Bardnyk K. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» [Investigation case on the charges of Kushnirenko G. K. and Bardnik K. I. in the crime provided by Art. 54-1 «b»]. Fund 5. File 56141. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Andryenka P. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» [Investigation case on the charges of Andriyenko P. I. in the crime provided by Art. 54-1 «b»]. Fund 5. File 56990. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Krombet L. T. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Crombet L. T. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 57034. Vol. 2. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Yhnatenko P. T. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Ignatenko P. T. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 57706. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Svyrydovskoho S. A. on zhe Yvashko H. A. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Sviridovsky S. A., he's G. A. Ivashko, in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 57727. Vol. 1, 2. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Vakuliuk P. H. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of P. G. Vakuluk in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 57784. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Safian A. A. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Safyan A. A. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 57790. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Myshchenko M. N. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» [Investigation case on the charges of Mishchenko M. N. in the crime

provided by Art. 54-1 «b»]. Fund 5. File 61113. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Shkliarenka V. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» [Investigation case on the charges of Shklyarenka V. M. in the crime provided by Art. 54-1 «b»]. Fund 5. File 61594. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Dzhyvaho A. A. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [Investigation case on the charges of Jivago A. A. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 61694. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Lohvynenko E. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Logvinenko E. I. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 62901. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Poperechnoho N. P. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Poperechniy N. P. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 62926. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Diado Y. T. v prestupleny predusmotrennom st. 1 Zakona ob uholovnoi otvetstvennosti za hosudarstvennye prestupleniya y st. 78, ch. 2 UK USSR [Investigation case on the charges of Diadio I. T. in the crime provided by Art. 1 of the Law on Criminal Liability for State Crimes and Art. 78, Part 2 of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 63088. Vol. 2, 4, 6. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Samopiat V. V. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Samopiat V. V. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 63148. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Fedorenko A. T. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Fedorenko A. T. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 64047. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Dubchak V. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «b» UK USSR [Investigation case on the charges of Dubchak V. I. in the crime provided by Art. 54-1 «b» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 64235. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Nakonechnoho P. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [The investigation into the charges of Nakonechniy P. I. in the crime provided by Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the USSR]. Fund 5. File 64790. Kyiv: HDA SBU (in Russian).

Sledstvennoe delo po obvyenyiu Klymenka L. P. v prestupleny predusmotrennom st. 54-1 «a» UK USSR [The investigation into the charges of Klimenko L. P. in a crime under Art. 54-1 «a» of the Criminal Code of the UK USSR]. Fund 6. File 75085-FP. Kyiv: HDA SBU (in Russian).